

Sebő Ferenc

Előrelendülések és megtorpanások

Kevésszer hangzik el, ezért újra és újra el kell mondani, hogy a magyar népzene kutatás nemzetközi mércével is jelentős munkát végzett az elmúlt 150 év során. A legfigyelemreméltóbb eredmény, hogy ez a példátlanul összehangolódott munka – a történelem viharai ellenére – több rendszer- és koncepcióváltást is túlélt. A „Nagy Gyűjtemény” dallamrendszere számos, eltérő témájú kutatás alapjául szolgálhat manapság, a népzene-elméleti kérdésektől a historikus zenék megfejlesztésének pontosításáig, s emellett még olyan melléktermék is keletkezett, mint a mai városi közegből kisugárzó táncházmozgalom, illetve egy új kortárs popzenei műfaj, egyfajta hazai népzeneből építkező kamarazenélés.

Kevésbé dicsekedhetünk e fontos kutatások ismertségének helyzetével. Mind a magyar társadalom, mind a nagyvilág roppant keveset tud ezekről az eredményekről komoly, de nem végtelenségbe nyúló összefoglaló kiadványok híján. Úgy állunk tehát, hogy az elvégzett hatalmas munka népszerűsítéséért, a köztudatba való kivetítéséért van még mit tennünk. Országon belül is, hiszen a mai iskolákban a népzeneről való ismeretek Bartók 1924-es összefoglalásából származnak: régi stílus, új stílus, vegyes osztály. Még Kodály 1937-es *Magyar Népdal* tanulmányát sem sikerült kellőképpen megemészteni. Országon kívülre pedig minimális információ áramlik erről a szakterületről. Hogy mai nyelven fogalmazzak: marketing terén óriási a lemaradás. Pedig már jócskán itt van a szüret ideje, mielőtt ránk szárad az egész termés.

Most, hogy egy nagyszerű, összefoglaló jellegű, angol nyelven is olvasható komplex népzene kiadvány megjelenésének örülhetünk, érdemes fölvezetni az idáig vezető utat. A magyarországi népzenei kutatás, közreadás és népszerűsítés története során már a kezdetektől nagy előrelendülések és megtorpanások követték egymást.

1. Nagyszabású tettek számít, európai rekordnak, amikor Vikár Béla először alkalmazta nyelvészeti és népzenei gyűjtései során a fonográfot, egyidejűleg kiegészítve azt a gyorsírószövegfeljegyzés módszerével (1896-ban). 1898-ban a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályán az ő úttörő kezdeményezése nyomán jött létre államköltségen az első hazai fonogramgyűjtemény. Nagyon figyelemreméltó a minisztériumi támogatás feltétele is: úgy kell azt létrehozni, hogy *bárki számára* hozzáférhető legyen. A nyilvánosságnak ez a természetes kívánsága máig elérhetetlen váagnak tűnt. Ha a társadalmi okoktól el is tekintünk, a legfőbb akadályt talán az adattárolás és a publikálás technikájának nehézsége támasztotta, amely a legjobb szándék mellett is a *megőrzés* szempontjainak túlhangsúlyozására csábított – a közkinccsé tétel rovására.

2. A kezdeti nagy lendületet aztán hosszú pangás kísérte, melynek során az 1900-as párizsi világkiállítás konferenciáján magyar módszerként ajánlott metódust sokfelé alkalmazni kezdték, és rövid időn belül jócskán lehagyták a magyar feltalálókat. Bartók Béla ugyan már 1914 óta szorgalmazta a magyar népdalok és főként az eredeti paraszti előadás gramofonlemezen való megörökítését, de az ország összeomlása más kérdésekre helyezte a hangsúlyt. Miközben a kulturális kormányzat a „kultúrfőlény” hangoztatásával próbálta vigasztalni a közvéleményt, a hivatalos propagandából a kultúrának épp ez a legvállalhatóbban magyar specialitása, a népzene maradt ki. Eközben már valamennyi utódállamban előbbre tartottak e téren, már csak propagandisztikus megfontolásokból is. Amikor kezdtek megjelenni az utódállamok népzenei gyűjteményei sok-sok idegen nyelvű magyar dallammal, és szárnyra kelt a vélekedés, hogy a magyaroknak még népzenejük sincs, mindent a szomszédaitól vettek át, a szelíd lelkű Bartók Béla feldühödött. Vinko Žganec 1924-ben kiadott muraközi népdalgyűjteményéről szólva a következő önostorozó mondatokat írta 1934-ben, a *Népzeneink és a szomszéd népek népzeneje* című tanulmányában: „*Bátran kijelenthetjük: aki minél alaposabban akarja megismerni a régi magyar*

népdalstílust, az tanulmányozza át ezt a muraközi horvát szövegű kiadványt. Mindenesetre hálásak lehetünk a zágrábi tudományos akadémiának, hogy – bár horvát dalszöveggel, de mégis – ennyi magyar dallamot adott ki! Ha továbbra is így folynak a dolgok, mint eddig, ha tovább is végeláthatatlanul késik a magyar népdalok egyetemes kiadása – akkor nemsokára az lesz a helyzet, hogy sokkal több magyar dal lesz hozzáférhető horvát, tót, rutén, román dalszövegekkel, mint eredeti magyar szöveggel. A külföld így fogja majd megismerni a magyar falu zenéjét, idegen szöveggel, mindenféle más nyelvű nép népzenejének az elnevezése alatt. Akkor aztán hiába erősítgetjük majd, hogy bizony ezek átvételek a magyar anyagból. Hinni annál kevésbé fognak nekünk, mert még csak nem is lesz kezünkben a legnyomósabb bizonyíték, az eddig összegyűjtött 10 000 magyar népdal egyetemes kiadása.

25-30 évvel ezelőtt akárhányszor hallhattuk idegen országbeliek szájából, hogy nincs is igazi magyar falusi zene; ami van, az szláv vagy román átvétel. Akkor még csak vitába sem bocsátkozhattunk, hiszen magunk sem ismertük falvaink zenéjét. Most, 30 év munkája után megpróbáltam ezeket az állításokat a lehető legnagyobb tárgyilagossággal megcáfolni. Vizsgálataim eredményét akkor is közzétettem volna, ha nem kedvezett volna nekünk. Annál nagyobb örömmel szegezek le olyan eredményt, amelynél kedvezőbb alig képzelhető el. Lehetséges, hogy a jövő kutatásai egyben-másban módosítani fogják megállapításaimat. De abban erősen hiszek, hogy a dolog lényegében nem tévedtem; ez a lényeg pedig ebben foglalható össze: a magyar falu régi és új dallamanyaga magyar kultúrkincs, olyan kultúrkincs, amit nem jelenlegi szomszédainktól vettünk kölcsön, hanem amiből mi adtunk nekik.”

Még ugyanezen év februárjában Bukarestben meglepődve tapasztalta, hogy a Constantin Brăiloiu vezette román népzene-kutatás nagy léptekkel megelőzte a magyart, s emellett nagyszámú friss, korszerű technikával készült hangfelvétellel rendelkezik. *Miért és hogyan gyűjtsünk népzene-t* broszúrájában így írt erről: „1925-ig alig néhány fölvételük volt, és akik a gyűjtés mesterségbéli részét tulajdonképpen tőlünk tanulták, jelenleg már kb. 8000 fon. hengert kitevő gyűjteményük van Bukarestben. Sőt az ottani Román zeneszerzők egyesülete még ezzel sem elégedett meg: 1934 óta nagy és egyre bővülő grammofon-lemez gyűjteményt létesített parasztnépzene-fölvételekkel; nagysága már eddig is kb. 100 lemezre tehető. Nekünk viszont egyetlen egy grammofon fölvételünk sincs parasztnépzenevel, paraszti előadásban.” Az idézett sorokra Somfai László bukkant rá egy 1935. május 20-i Bartók-levélfogalmazványban, amelyet egyenesen a miniszterelnöknek, Gömbös Gyulának akart írni, s amely végül *A magyar népzene megörökítésének fontossága* címet kapta.

Bartók tehát nagyon szíven viselte a magyar népdal minél teljesebb körű publikálásának ügyét. A nyomtatott gyűjtemény mellett hangzó kiadványokban is gondolkodott, hiszen akkoriban a gramofonlemez már bevált slágerhordozók voltak. Ösztönzésére ismét felgyorsultak az események. 1936-ban kezdődött el a nagy terv, a népzenei hangfelvételek megvalósítása, amely mint tudjuk, a háború kitöréséig zavartalanul folyt, és a Kelen Pál Péter vezette Patria cég jóvoltából a közönség elé is került 78-as fordulatszámú bakelit-lemezek formájában. Ebben az új sorozatban a népzene mellett népmese, szokásanyag és a vallásos népének is helyet kaptak, bemutatva a legfőbb magyar népzenei dialektusterületek jellegzetességeit.

Az első négy kísérleti lemezhez Bartók elképzelése szerint dokumentációs füzet is készült – példamutatás céljából – részletes lemez-kísérő dokumentációval, a dallamok és a szövegek lejegyzésével, a gyűjtés, valamint az énekesek adataival, fényképeivel – szinte megelőlegezve a CD-ROM eszméjét. Sajnos a későbbi sorozat kiadása során a lemezekhez kísérő dokumentáció nem készült, szórólapokkal való pótlása pedig csak hiányosan sikerült. Ezzel az eredeti koncepció olyan súlyosan sérült, hogy emiatt Bartók ki is lépett a vállalkozásból.

Az igazság kedvéért azért említsük meg, hogy a technikai lehetőségek nemigen kedveztek a bartóki elképzelésnek. A lemezek törékenyek és nehezek voltak, a füzetek és a hangzó anyag együtt tartása szinte lehetetlen volt, ezért racionálisan átgondolva el kell ismernünk, hogy a technikai fejlődés

szinte csak napjainkban teremtette meg a lehetőséget, hogy Bartók elvárásainak megfelelő népdalkiadvány jöhessen létre.

3. A háború után Lajtha László vette át a néprajzi hanglemezek készítésének irányítását, de már nem a nagyközönség számára, hanem csak tudományos céllal. Lajtha műhelyében ekkortájt az első sorozat lemezeinek írásos feldolgozása folyt, melynek eredményeképpen a Zeneműkiadónál szép sorjában megjelentek azok a monográfiák, amelyek a felvételsorozat anyagának egy-egy nagyobb egységét tették közzé: *Széki gyűjtés* (1954); *Kőrispataki gyűjtés* (1955); *Sopron megyei virrasztó énekek* (1956); *Csángó népzene I–III.* (1956–1991); *Dunántúli táncok és dallamok I.* (1962). Igaz, most viszont a hangzó anyag hiányzott a lejegyzések mellől, de adott körülmények között ennél jobb kompromisszumot nem lehetett kötni.

Az újabb megtorpanást magyarázza, de nem menti, hogy ezalatt többszörös adathordozó-váltás is történt, a drótos, majd a szalagos magnetofon mellett megjelent a hosszan játszó, törhetetlen mikrobarázdás hanglemez is.

4. Új fejezet nyílt, amikor megkezdődött a népzenei felvételeknek ezen az új adathordozón történő publikációja: 1964-ben egy válogatás jelent meg autentikus népzenei anyagokkal. Ez az úgynevezett kongresszusi lemez volt az, amely Sebestyén Mártát a pályára állította. Ezt azután az UNESCO támogatásával, Rajeczky Benjamin szerkesztésében három album, a *Hungarian Folk Music* válogatása követte stílusok és a történeti rétegek szerint rendezve. Mindegyik album teljes értékű keresztmetszetet adott tehát, újabb és újabb ZTI-felvételekkel. Nagy előrelépést jelentett, hogy ezekben a hatalmas méretű dobozokban – a korabeli operakiadványokhoz hasonlóan – egy komoly ismertetőfüzet is helyet kapott, kottákkal, képekkel, leírásokkal. Ezzel úgy is tűnt, hogy kialakult a népzenei felvételek kiadásának végleges megoldása. (Senki sem sejtette, hogy az igazi nagy változás még csak ezután következik).

5. 1985 és 2002 között – Martin György kezdeményezésére és elgondolása alapján – egy újabb, tájegységek szerint szerkesztett sorozat indult útjára: a *Magyar Népzenei Antológia*. Ez hét nagy részben mutatja be a magyar népzenei dialektusokat, az adott terület jellemző műfajait, daltípusait, szokásait a legjobb énekesek, hangszerjátékosok előadásában. Kezdetben mindegyik album öt-öt lemeznyi, mintegy négyórányi hangzó anyagot és igényes kísérőfüzetet tartalmazott, de a negyedik album megjelenése (1989) után ez a közreadási metódus megszakadt. A rendszerváltozást követően a Hungaroton nem tudta vállalni a továbbvitelt, hiszen addig a dobozok és a füzet nyomtatása drága pénzért Bécsben történt, s erre többé nem volt pénzügyi keret, ezért a sorozat kiadását a Zenetudományi Intézet folytatta tudományos céllal, ahogy ez a háború utáni Patria-felvételek esetében is történt.

Az egységes kiadványsorozat létrejöttét persze újabb adathordozó-váltások is megzavarták. Mire az utolsó albumok kiadására sor került volna, a mikrobarázdás lemez műfaja egy csapásra eltűnt a használatból. Az antológia két következő kötete így már a modernebbnek és közhasználatúbbnak vélt *kazettákon* jelent meg 1993-ban és 1995-ben. A hetediket, az antológia záró albumát végül (ismét a lemezkiadó cég gondozásában) még újabb, *digitális formában*, 4 CD-n sikerült kiadni. Az eredeti tervekben az albumok könyv formában való megjelentetése is szerepelt. De a történelmi hagyományoknak megfelelően ez egyedül a negyedik albumnál, az Alföld népzenejét bemutató kötetnél valósult csak meg, öt évvel a lemezek megjelenése után. Hányatott sorsa ellenére, ahogy Richter Pál írja: „a *Magyar Népzenei Antológia* volt az eddigi legteljesebb, a népzene teljes vertikumát átfogó hangzó kiadványsorozat, amely méltóképpen képviselhette volna szélesebb körben is a magyar népzenei hagyományt”.

6. És ezzel elérkeztünk a digitális világba, amelynek kiteljesedése egyszerűen lesöpörte a színről a korábbi adathordozók mindegyikét. A legújabb technológiák segítségével az utolsó akadály is elhárult a komplex publikáció elől: most már nemcsak az adatok és mindenféle információ összekapcsolása vált lehetővé a CD-ROM műfajában, hanem a minden irányú kereshetőség is.

A teljes antológia egyetlen digitális kiadványba foglalása a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Népzene Tanszékének kezdeményezésére és finanszírozásával készült el, 2008-ban, egyelőre csak magyar nyelven, de mint oktatási segédanyag kereskedelmi forgalomba nem kerülhetett.

7. A most bemutatandó kiadvány (könyv és CD-ROM együttese) végre beteljesíti a másfél évszázad magyar népzene kutatásának egyik fő célját: dokumentációval és tanulmányokkal ellátott, jó minőségű hangfelvételek végre a teljes magyar nyelvterület népzenei hagyományáról adnak megfelelő részletességű képet. A 25 évvel ezelőtt megkezdett nagyszabású vállalkozás 7 albumának anyagát felfrissítve, bővítve, adatolásában egységesítve, naprakésszé tette. Valamennyi dokumentáció angol nyelven is olvasható, beleértve a népdalszövegeket is.

A számítógépes technika jóvoltából már az anyag ilyen vagy olyan rendszerezése indifferens, mivel a dallamok több szempont alapján (helységnév, előadó, gyűjtő, műfaj stb.) kereshetők, az egyes adatok szövegét, kottaképét, az esetenként hozzájuk rendelhető fényképeket és magukat a hangzó felvételeket a felhasználók több irányból, könnyedén elérhetik.

Ennek köszönhetően kaphatunk – elsőként a magyar népzene kutatás és -közreadás történetében – teljes és átfogó képet a nyelvterület népzenei hagyományáról, méghozzá olyan módon, ahogy Vikár Béla nemzedéke, majd Kodály, Bartók, Lajtha és Martin György csak szeretne volna: *bárki számára elérhetően*.